

SOCIETATEA FEUDALĂ ÎN EUROPA APUSEANĂ ÎN SECOLELE IX — XV

RADU MANOLESCU

Feudalismul a fost orînduirea socială care, în Europa, în majoritatea țărilor din Asia și în Africa de nord, a durat, în funcție de condițiile istorice specifice ale fiecărei țări, între secolele III—V și secolele XVII—XIX. Caracterele sale generale se împletesc cu trăsături specifice generate de condițiile proprii de dezvoltare ale fiecărei țări sau grupuri de țări. Caracterele sale generale au căpătat o formă clasică spre sfîrșitul feudalismului timpuriu și în perioada feudalismului dezvoltat, în secolele IX—XV, în apusul Europei și îndeosebi în Franța, considerată de Friedrich Engels drept „centru al feudalismului în evul mediu”¹.

**Proprietatea funciară
feudală — baza
feudalismului.**

Baza feudalismului o constituie proprietatea funciară feudală, deoarece pe temelia ei într-o epocă în care pămîntul reprezenta bogăția esențială, au apărut și s-au dezvoltat relațiile de producție feudale între feudalul proprietar funciar și țăranul deținător al lotului de pămînt. Totodată, pe baza aceleiași proprietăți funciare feudale s-au format și relațiile feudo-vasalice între seniorul care acorda feudul și vasalul care îl primea.

Deoarece între proprietarul funciar feudal și țăranul deținător al lotului sau între seniorul care acorda feudul și vasalul care îl primea se stabileau o serie de obligații reciproce, proprietatea feudală era condiționată de îndeplinirea anumitor obligații, era o proprietate incompletă, de fapt o stăpînire feudală asupra pămîntului.

DOMENIUL FEUDAL

**Economia domeniului
în secolele IX—XV.**

Proprietatea funciară feudală era reprezentată de domeniul feudal. Domeniul feudal, constînd de obicei dintr-un sat format din gospodării țărănești aservite, era un organism social-economic complex, care, îndeosebi în epoca de apogeu a economiei

¹ Prefața lui Friedrich Engels la ediția a treia a operei lui Karl Marx, *Opțișprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Buc., E.P.L.P., 1954, p. 8.

naturale, în secolele IX—XI, își satisfăcea necesitățile materiale esențiale prin resurse proprii. „În condițiile economiei naturale — arată V. I. Lenin — societatea era compusă dintr-o mulțime de unități economice de același fel (familii țărănești patriarhale, comunități sătești primitive, domenii feudale), fiecare unitate de acest fel avînd o activitate economică care cuprindea toate felurile de muncă, începînd cu extracția diferitelor feluri de materii prime și terminînd cu prezentarea lor definitivă pentru consum”². Fiecare gospodărie țărănească în parte și domeniul feudal în ansamblul său își satisfăceau necesitățile materiale prin resurse proprii, în cadrul unei activități economice în care se îmbinau agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile, iar schimbul în interior și mai ales cu exteriorul domeniului era redus, fiind limitat la procurarea de sare, metale, cereale în vreme de recoltă slabă sau mirodenii și obiecte de lux pentru uzul clasei dominante. Unul dintre cele mai însemnate izvoare privitoare la funcționarea și organizarea domeniilor regale carolingiene din epoca de apogeu a economiei naturale îl constituie „capitularul despre domenii” (capitulare de villis), datînd de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, dar ale cărui date sînt valabile, în ansamblu, și pentru celelalte domenii feudale de atunci sau din secolele imediat următoare. Oglindind economia naturală a domeniului și satisfacerea necesităților sale materiale prin resurse proprii, articolul 63 al capitularului prevede că „toate pe care omul trebuie să le aibă în casa și pe domeniile sale, administratorii noștri trebuie să le aibă pe domeniile noastre”³.

Articolele „capitularului despre domenii” menționează variatele activități economice care se desfășurau în cadrul domeniilor: agricultură, viticultură, grădinarit, pomicultură, creșterea vitelor, porcilor, oilor, caprelor, cailor, păsărilor și albinelor; se amintește de întreținerea morilor, heleșteielor și pădurilor și de prepararea diferitelor produse alimentare: untură, carne sărată, vin, bere, brînză, unt etc.; alte articole pomenesc de extragerea, pe unele domenii, a minereurilor, de existența a numeroși meșteșugari domeniiali: potcovari, cizmari, dulgheri, strungari, armurieri și a atelierelor textile (ginecee), în care lucrau femeii, precum și de practicarea, în anumite împrejurări, a vînzării sau cumpărării de produse.

În secolele IX—X, înzestrarea domeniilor cu inventar agricol era slabă: pluguri grele de lemn, cu unele piese de fier, cu roți, trase de 2—3 perechi de boi și pluguri ușoare, fără roți, unelte agricole simple aproape numai de lemn. În tehnica agricolă erau îmbinate practica asolamentului cu două tarlale, în care anual o jumătate dim pămîntul arabil era lăsat nelucrat pentru a se reface, precum și a celui cu trei tarlale, în care se lăsa nelucrat anual numai o treime din pămînt, folosindu-se și o rotație a culturilor de toamnă și primăvară. Ca urmare a înzestrării slabe și a tehnicii agricole înapoiate, producția era redusă, recolta reprezentînd în medie de 3 ori semănătura.

² V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Buc. Edit. politică, 1961, pp. 21—22.

³ *Capitularia regum francorum*. Tom I. 1883, în „*Monumenta Germaniae Historica*”. Leges, secția II, p. 89.

În secolele XI—XIII, în Europa apuseană a avut loc un însemnat progres în agricultură, constând, în esență, în extinderea suprafețelor cultivate, în îmbunătățirea tehnicii și în creșterea producției agricole. Aceste fenomene au fost determinate de progresul forțelor de producție în meșteșuguri, care a oferit unelte mai bune și mai numeroase pentru tehnica agricolă, defrișări, desțeleniri și desecări, de renașterea vieții orașenești și de creșterea populației, care au făcut să sporească cererea de alimente și materii prime pentru populația în creștere din mediul urban și rural și pentru meșteșugurile orașenești; totodată, stăvilirea incursiunilor arabe, normande și maghiare a pus capăt unei însemnate surse de insecuritate și distrugere de bunuri materiale și vieți omenești, care stînjeniseră vreme de două veacuri progresul economic din Europa apuseană.

În acțiunea de extindere a suprafețelor agricole și de colonizare internă, rolul decisiv l-a jucat țărănimea, prin a cărei muncă au fost valorificate prin desțeleniri, defrișări sau desecări imense întinderi de pământ neproductiv. Cum însă acțiunea de colonizare se desfășura, în genere, în cadrul domeniilor sau pe alte întinderi de pământ aflate în proprietate feudală, roadele colonizării le-au cules feudalii laici și bisericești, care și-au sporit numărul țăranilor dependenți și clăcile, dijmele și alte venituri datorate de țăranii de pe pământurile colonizate.

Extinderea suprafețelor agricole în cadrul colonizării interne s-a realizat prin lărgirea suprafețelor arabile înlăuntrul domeniului, prin întemeiere de sate noi de colonizare, numite în izvoare de obicei „villae novae” sau „ville-neuves” sau prin înjghebarea unor gospodării noi, izolate.

În Europa apuseană și centrală, colonizarea internă s-a desfășurat îndeosebi în Franța de nord, est și centru, în Țările de Jos, în Anglia de sud și sud-est, în Italia nordică, în Spania în cadrul „recuceririi” țării de la arabi, în Germania de nord și est.

Paralel cu acțiunea de colonizare internă a avut loc și îmbunătățirea utilajului și a tehnicii agricole și creșterea producției agricole. S-a răspândit tot mai mult plugul greu pe roți și a crescut numărul uneltelor cu părți de fier. Totodată s-a extins din ce în ce asolamentul cu trei tarlale, care a devenit predominant și se foloseau ceva mai mult îngrășămintele de natură animală și chiar minerală. Drept urmare, producția de cereale a crescut, recolta reprezentând de 4—5 ori semănătura, iar alimentația oamenilor s-a îmbunătățit.

Extinderea suprafețelor cultivate și creșterea producției agricole, pe de o parte, și dezvoltarea orașelor, pe de altă parte, au avut ca urmare intensificarea schimbului de mărfuri între sat și oraș. Orașul a devenit o piață de vânzare-cumpărare a produselor agricole-pastorale ale satului, stimulând, prin posibilitățile de desfacere create, creșterea producției din mediul rural. La rîndul său, satul a devenit o piață de desfacere a produselor meșteșugărești urbane. De aceea, în secolele XI—XIII s-a intensificat comerțul cu cereale, vin, vite, porci, păsări, plante textile, lemne, unelte, arme, postavuri, „mărunțișuri”, avînd ca urmare lărgirea producției și a schimbului de mărfuri și a pieței interne. Progresul economic a fost însoțit și de un însemnat spor demografic.

Către sfârșitul secolului al XIII-lea însă, în apusul Europei, procesul de colonizare internă s-a încetinit, iar apoi s-a oprit. După defrișările masive din secolele XI—XIII și pe măsura sporirii cererii de lemn, pădurile, împuținată ca întindere, au crescut ca valoare economică, începînd să fie cruțate de tăiere și exploatate mai rațional. Creșterea vitelor cerea, în condițiile pășunatului natural și a lipsei de culturi furajere, păstrarea unor pășuni întinse, care nu mai puteau fi transformate în ogoare. Așadar, necesitatea păstrării unui echilibru între ogoare, pășuni și păduri a avut ca urmare încetinirea și apoi oprirea colonizării interne. În afară de aceasta, în unele țări au acționat și cauze specifice: În Spania, procesul de colonizare a fost oprit, spre sfârșitul secolului al XIII-lea, o dată cu încetarea progreselor „recuceririi”, care antrena în lupta de eliberare de sub dominația arabă și în ocupare de noi pămînturi mase însemnate de țărani. În Germania răsăriteană, colonizarea, făcută sub conducerea feudalității germane și a bisericii catolice și îmbinată cu crotopirea pămînturilor slavilor polabo-baltici și apuseni, a fost și ea oprită pe măsura întăririi statelor ceh și polon care, către mijlocul secolului al XIII-lea, au stăvilit expansiunea germană spre răsărit.

Încetinirea și oprirea procesului de extindere a suprafețelor agricole și randamentul încă redus, de 4—5 ori semănătura, au făcut ca, în condițiile sporului demografic de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea în genere și îndeosebi al celui din orașe, agricultura să nu poată satisface pe deplin cerințele interne în creșterea de produse agricole. Drept urmare, a avut loc o urcare a prețurilor produselor agricole, caracterizată totodată și prin mari variații de prețuri, în funcție de anii cu recolte bune sau slabe, de pace sau de războaie. Cu toată urcarea prețurilor produselor agricole, dificultățile gospodăriei țărănești, care nu dispunea decît de prisosuri reduse pentru piață, s-au agravat, ca urmare a creșterii redevențelor în bani cerute de feudali și a impozitelor percepute de statul feudal în curs de centralizare.

Insuficiența în genere a producției agricole a fost agravată în primele decenii ale secolului al XIV-lea de un ciclu de ani cu producție agricolă deficitară, care au provocat în Europa de apus perioade de foamete. De aceea și epidemia de ciumă bubonică din anii 1348—1350, găsind o populație subalimentată și cu o slabă rezistență biologică, a făcut ravagii înspăimîntătoare, secerînd probabil pînă la 1/3 din populația unor țări din Europa apuseană. Desfășurarea Războiului de 100 de ani pe teritoriul Franței, îndeosebi între anii 1340—1380, a provocat noi distrugerii materiale și pierderi de vieți omenești și dezorganizarea vieții economice. Satele s-au depopulat, ogoarele au rămas nelucrate ca urmare a scăderii populației și deci și a mîinii de lucru, ducînd la o mare lipsă de cereale și la urcarea prețurilor produselor agricole. Statul feudal a elaborat legi și regulamente care stabileau maximum de salarii pentru zilierii agricoli și lucrătorii din orașe, ca, de exemplu, „statutul celor ce muncesc” din Anglia din anii 1349, 1351, 1361 sau ordonanța regală din Franța din 1351 privind salariile din regiunea Parisului. Agravaarea situației maselor populare, îndeosebi din mediul rural, ca urmare a foametei, pustiirilor războiului și ciumei, a creșterii sarcinilor feudale și a impozitelor

față de stat și a stabilirii maximumului de salariu a determinat de aceea izbucnirea marilor răscoale țărănești din Europa apuseană din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Secolul al XV-lea reprezintă, în schimb, îndeosebi de la mijlocul său, o epocă de redresare economică în mediul rural. În Franța, după terminarea Războiului de 100 de ani, a avut loc o nouă și vastă acțiune de defrișare și deșteluire a terenurilor depopulate și lăsate în paragină. Un număr însemnat de țărani din provinciile mai puțin încercate de război, beneficiind de scutiri parțiale de sarcini senioriale și de impozite către stat, s-au stabilit în provinciile depopulate din vestul, centrul și sudul țării. Totodată a avut loc și o îmbunătățire a tehnicii agricole, începînd să se practice asolamentul cu 4 și 5 tarlale și s-au extins culturile specializate (vii, grădini, plante industriale), a crescut producția agricolă globală și pe unitatea de suprafață. Un deosebit avînt a luat, adesea însă în detrimentul culturilor agricole, creșterea animalelor: vite și oi în Franța, oi în Anglia, Spania și Italia. În Anglia, transformarea ogoarelor în pășuni pentru oi prin „îngrădirea” sau „împrejmuirea” proprietăților și alungarea țăranilor de pe domeniile nobilimii, urmare a cererii crescînde de lînă pentru piața internă și externă, a început să se desfășoare în ritm grăbit încă din secolul al XV-lea, vestind marile prefaceri din secolul următor.

Totodată, paralel cu agricultura și creșterea vitelor, a crescut în sate, îndeosebi în Anglia, numărul meșteșugurilor rurale legate de prelucrarea postavului.

Structura domeniului feudal

Domeniul feudal, constînd de obicei dintr-un sat aservit (villa), cuprindea două părți: rezerva feudală și loturile țăranilor.

Rezerva feudală (terra indominita) era partea de domeniu exploatată direct de către proprietarul feudal prin munca țăranilor dependenți sau a argaților agricoli, produsele revenind în întregime proprietarului. Rezerva feudală consta din curtea seniorială, complex economic cuprinzînd castelul, locuințele slugilor, ateliere, hambare, grajduri, magazii, precum și pămînturi de arătură, vii, livezi, pășuni, terenuri nelucrate, păduri, heleșteie etc., care erau parte grupate, parte răspîndite pe cuprinsul domeniului.

Loturile țăranilor (mansii, hobaie, tenures), constau din casa și curtea, pămîntul arabil, via, grădina, livada, etc., aflate în posesiunea lor; totodată, țăranul avea dreptul de a folosi, cu anumite îngrădiri, pășunea pentru vite, pădurea pentru fructe sălbatice, pentru hrănit porci și vite sau pentru procurat lemne de foc și de construcție, apele pentru pescuit. Așadar, mansa sau tenura reprezenta un ansamblu de posesiuni și drepturi de folosință, care-i dădea țăranului posibilitatea să-și ducă gospodăria. Pentru mansa el era dator să presteze clacă și felurite corvezi pe rezerva seniorială și să dea dijme în natură din roadele și din unele produse casnice ale gospodăriei sale și censuri în bani.

Împărțirea domeniului în rezervă feudală și loturi țărănești era urmarea economiei naturale dominante, în condițiile căreia curtea seniorială putea fi

întreținută numai prin exploatarea rezervei, lucrată de țărani dependenți de pe domeniu și prin dijmele în produse datorate tot de țărani dependenți, obligații în muncă și produse pe care ei erau siliți să le îndeplinească pentru tenurile pe care le dețineau de la proprietarul feudal al domeniului.

Raportul între întinderea rezervei feudale și a tenurilor a variat în funcție de epocă. În epoca carolingiană, în secolele IX—X, ca urmare a unei populații rare și a procesului încă incomplet de aservire a țărănimii, rezerva feudală era destul de întinsă. Astfel, între 806—829, potrivit polipticului (inventarului) mănăstirii Saint Germain des Près de lângă Paris, cele 21 de domenii ale sale, pentru care s-au păstrat date sigure, însumau 34 350 ha, din care rezervele feudale cuprindeau 17 600 ha, iar tenurile 16 750 ha; în ansamblu deci, rezervele se echilibrău cu tenurile. Desigur, în cadrul fiecărui domeniu, raportul era variabil, în unele predominând rezervele feudale, iar în altele tenurile. Rezervele feudale ale mănăstirii cuprindeau pământ de arătură și nelucrat, vii, livezi, pășuni și păduri, iar tenurile, pământ de arătură, livezi și vii, țărani având drept de folosință asupra pădurilor și pășunilor din rezerva feudală ⁴.

Începând cu secolul al XI-lea, în Europa apuseană, ca urmare a procesului de colonizare internă, a încheierii, în linii mari, a aservirii țărănimii și a creșterii populației, sporind numărul țărănilor dependenți de pe domenii s-au produs modificări și în raportul dintre rezerva feudală și tenure. Rezerva feudală s-a redus tot mai mult, pe măsură ce creștea suprafața ocupată de mansele țărănești. Totodată, creșterea tot mai accentuată a numărului țărănilor de pe domenii în condițiile ridicării producției pe unitatea de suprafață a avut ca urmare reducerea întinderii unei manse. Astfel, dacă în epoca carolingiană întinderea unei manse varia în jurul a 10—15 ha, în secolele XI—XIII varia în jurul a 7—8 ha sau chiar mai puțin, oglindind nu numai creșterea populației de pe domenii, ci și cultivarea mai intensă a pământului și sporirea producției agricole, care îngăduiau unei familii să se întrețină dintr-o gospodărie cu o suprafață mai redusă. Totodată, ca urmare a treptatei convertirii a rentelor în muncă și produse datorate de deținătorii lotului de pământ în rentă în bani (cens), mansa sau tenura a început să fie numită din secolele XIV—XV censivă.

Restrângerea rezervei feudale și creșterea întinderii manselor au avut ca urmare reducerea considerabilă a exploatării directe a domeniului de către proprietarul feudal. Totodată, în condițiile procesului treptatei eliberări a țărănilor din șerbie, în secolele XIV—XV a început să dețină o pondere tot mai mare, alături de sistemul censivelor țărănești ereditare, pentru care deținătorul plătea o dare sau cens fix, sistemul arendării de loturi de pământ pe termen scurt, cuantumul arenzii fiind variabil, în funcție de evoluția prețurilor.

⁴ Robert Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, 1959, pp. 83—84.

Organizarea domeniului feudal. Senioria rurală. Funcționarea domeniului feudal ca un organism social-economic de sine stătător, care își satisfăcea necesitățile materiale prin resurse proprii și ai cărui locuitori se aflau în stare de dependență față de proprietarul domeniului, a avut ca urmare funcționarea sa și ca un organism administrativ, judiciar, fiscal și militar autonom. Începând cu secolul al VII-lea, proprietarii marilor domenii din Galia merovingiană, iar apoi și din alte țări, au primit de la regalitate privilegiul de imunitate, potrivit căruia le era transferat dreptul de a exercita atribuțiile administrative, judiciare, fiscale, militare asupra teritoriului și oamenilor domeniului în locul puterii centrale, tot mai puțin capabilă de a îndeplini prin mijloace proprii aceste atribuții.

Carolingienii, în condițiile lipsei de slujbași locali îndestulători, au încercat să folosească imunitatea pentru cîrmuirea imensului lor stat. După destrămarea imperiului carolingian și slăbirea puterii centrale, începînd cu mijlocul secolului al IX-lea, imunitatea s-a generalizat, marii proprietari imuniști transformîndu-se, prin preluarea aproape a tuturor funcțiilor publice locale, în cîrmuitori teritoriali cu atribuții administrative, judiciare, fiscale și militare întinse. Ei au folosit aceste atribuții pentru a-și întări autoritatea asupra populației dependente de pe domenii și chiar asupra celei libere din preajma domeniului lor, devenind adevărați șefi locali, care, prin proprii slujbași, administrau, judecau și dădeau pedepse, strîngeau dări, ridicau oști. Astfel, începînd cu mijlocul secolului al IX-lea, domeniul feudal a început să se transforme într-o seniorie, organism autonom, atît din punct de vedere social-economic, cît și administrativ, judiciar, fiscal și militar, în fruntea căreia se află seniorul, mare proprietar feudal și totodată șef local.

ȚĂRĂNIMEA. RELAȚIILE DINTRE ȚĂRANII DEPENDENȚI ȘI FEUDALI

Categoriile țărănimii în evul mediu. În Europa apuseană, în secolele IX—X a avut loc procesul de desăvîrșire a contopirii diferitelor categorii de producători direcți de pe domeniile feudale în clasa țăranilor dependenți. În clasa țăranilor dependenți intrau șerbii, dependenți față de proprietarul domeniului atît personal cît și pentru lotul de pămînt pe care îl dețineau și țăranii liberi ca persoană, dar dependenți pentru lotul de pămînt pe care îl posedau de la proprietarul funciar. În sfîrșit, separat de ei, s-a mai păstrat și o categorie de țăranii liberi ca persoană și mici proprietari de pămînt.

Șerbii (servi) constituiau categoria cea mai numeroasă a țărănimii dependente din perioada feudalismului dezvoltat. Ei proveneau din sclavi rurali înzestrați cu o gospodărie sau din coloni și țăranii odinioară liberi, iar ulterior ajunși în stare de dependență personală față de proprietarul funciar. Situația lor de dependență personală față de stăpînul domeniului se constată atît din calitatea care li se atribuie în izvoare: „homines de capite et de corpore“, adică oameni depinzînd cu capul și cu trupul de stăpînul lor, cît și din

servituțile sau obligațiile care le grevau persoana. În Anglia ei erau numiți „villani“.

Țăranii liberi ca persoană, dar dependenți pentru lotul de pământ pe care îl dețineau pe domeniu, deci țărani „liberi în dependență”⁵, proveneau din coloni (coloni), din țărani ajunși într-o stare de dependență mai ușoară (coliberti) sau din „oaspeți” (hospites), țărani colonizați pe domenii în timpul colonizării interne din secolele XI—XIII. Ei erau considerați liberi ca persoană, dar pentru lotul pe care îl posedau pe domeniu aveau obligații în muncă, în natură sau în bani față de feudal.

Marea majoritate a șerbilor sau a țăranilor „liberi în dependență” posedau un lot de pământ pe domeniul feudal; exista însă o minoritate dintre ei care nu aveau pământ, lucrând ca argați pe rezervă sau la curtea seniorială și fiind hrăniți sau uneori și plătiți de stăpînul domeniului.

În sfârșit, paralel cu clasa țăranilor dependenți, s-a mai păstrat și o categorie de țărani liberi ca persoană și totodată mici proprietari (alodiști), care nu dețineau pământul de la vreun senior și nu aveau nici un fel de sarcini feudale. Ei erau însă tot mai puțini în părțile apusene ale fostului imperiu carolingian, fiind treptat aserviți de marii proprietari funciari laici și eclesias-tici și mai numeroși în părțile sale răsăritene sau în Anglia, unde procesul de feudalizare se desfășura într-un ritm mai lent.

Relațiile dintre țăranii dependenți și feudali. Relațiile dintre țăranimea dependentă și feudali erau generate de existența proprietății feudale asupra pământului — baza feudalismului. Feudalul avea drept de proprietate asupra domeniului pe care erau așezați țăranii dependenți și drept incomplet de stăpînire asupra șerbilor. La rîndul său, țăranul dependent avea drept de posesiune asupra lotului de pământ pe care-l lucra și drept de proprietate asupra inventarului și vitelor cu care muncea. Referindu-se la relațiile dintre feudali și țăranii șerbi, V. I. Lenin arată că „o condiție a acestui sistem de gospodărie este dependența personală a țăranului de moșier. Dacă moșierul n-ar avea putere directă asupra țăranului, el n-ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pământ și care își duce gospodăria proprie. Prin urmare, este necesară o constrîngere extraeconomică”. Totodată — arată V. I. Lenin — țăranul șerb „trebuie să fie legat de pământ, pentru că altfel moșierului nu i-ar fi fost garantate brațele de muncă”⁶. Feudalii își puteau exercita constrîngerea extraeconomică asupra țăranilor dependenți de pe domeniu folosind organele lor administrative, judiciare și militare — vătafi și agenți administrativi, tribunal seniorial, slujitori înarmați — care, în caz de nesupunere a țăranilor, îi puteau sili să-și îndeplinească obligațiile feudale față de stăpînul domeniului.

⁵ Robert Boutruche, *op. cit.*, p. 145.

⁶ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, pp. 180—181.

Obligațiile feudale ale țăranilor dependenți. Obligațiile țăranilor dependenți variau în funcție de nivelul dezvoltării economice, de starea juridică a țăranului, șerbii avînd sarcini mai grele decît țăranii „liberi în dependență“, de raportul între întinderea rezervei feudale și a manselilor țărănești, de împotrivirea țăranimii față de exploatarea feudală, de anumite împrejurări particulare, ca raportul între diferitele ramuri ale agriculturii și creșterea vitelor, mărirea recoltelor și a altor produse, războaie, epidemii etc.

Obligațiile feudale ale țăranimii dependente pot fi împărțite în două mari grupuri:

a. servituțile personale erau caracteristice numai șerbilor și apăsau asupra persoanei lor;

b. obligațiile reale erau impuse atît șerbilor cît și țăranilor „liberi în dependență“ și grevau asupra lotului de pămînt deținut de ei.

Servituțile personale Servituțile personale apăsau asupra persoanei șerbului, oglindind starea lui de dependență personală față de feudal.

Legarea de pămînt a șerbului era dictată de nevoia feudalului de a-și asigura brațele de muncă pe domeniu. Șerbul nu se putea strămuta decît cu încuviințarea stăpînului de domeniu, plătind pentru aceasta o taxă de strămutare. Adesea șerbii se eliberau de legarea de pămînt prin fuga pe alt domeniu, în regiuni de colonizare sau la oraș. Dacă stăpînul nu-l reclama sau nu-l găsea după un an și o zi de la fugă, șerbul devenea liber.

Ca urmare a legării lor de glie, șerbii de ambele sexe nu se puteau căsători în afara domeniului fără încuviințarea stăpînului, deoarece, în acest caz, unul dintre soți trebuia să părăsească domeniul pentru a se stabili în noua gospodărie. Căsătoria în afara domeniului (forismaritagium) se putea face numai cu învoirea seniorului de la care pleca unul din soți și în schimbul unei taxe. Uneori seniorii, în cazul unor căsătorii reciproce ale șerbilor de pe domeniile lor, efectuau schimburi de șerbi.

Starea de dependență personală a șerbului era oglindită și de obligația de a plăti o dare specială, capitația (capitatio, census capitis proprii).

Pentru a intra în posesia gospodăriei la moartea capului familiei, văduva sau copiii șerbului erau obligați să achite o taxă de intrare în posesia averii, numită dare de „mîină moartă“ (manus mortua), care consta, de obicei, din cea mai bună vită din gospodărie.

În sfîrșit, ca urmare a stării lor de oameni lipsiți de libertate personală, șerbii nu puteau depune mărturie în proces împotriva unui om liber și nu puteau pătrunde în rîndurile clerului.

Oglindind împotrivirea țăranimii față de servituțile personale, acestea erau numite în Spania „obiceiuri rele“ (malos usos).

Totodată, o caracteristică a șerbiei era și faptul că șerbii erau supuși la obligații reale nelimitate, potrivit nevoilor și bunului plac al stăpînului, „ad misericordiam domini“. Fiind obligați la clacă și dare în bani (talia) arbitrar,

în Franța se spunea că șerbii sînt „supuși la talie și corvoadă după bunul plac“ al stăpînului (taillables et corvéables à merci), iar în Anglia că „șerbul nu știe seara ce are de făcut a doua zi“.

Obligațiile reale Obligațiile reale erau impuse atît șerbilor cît și țărănilor „liberi în dependență“ și grevau asupra lotului de pămînt deținut de ei. Forma de căpetenie a obligațiilor reale ale țărănimii dependente o reprezintă renta funciară feudală, a cărei esență și forme au fost analizate în adîncime de Karl Marx ⁷.

Renta feudală reprezenta forma sub care, pe baza proprietății funciare feudale, feudalul își însușea produsul supramuncii producătorilor direcți, a țăranilor dependenți așezați pe domeniul său. Renta feudală putea lua forma prestației în muncă — renta în muncă sau clacă, a redevenței în produse — renta în produse sau în natură sau dijma sau a plății în numerar — renta în bani sau cens. „În toate aceste forme ale rentei funciare: renta în muncă, renta în produse, renta în bani (ca simplă formă transformată a rentei în produse) — arată Karl Marx — cel care plătește renta este presupus a fi întotdeauna adevăratul cultivator și posesor al pămîntului, a cărui supramuncă neplătită merge direct la proprietarul funciar“ ⁸.

În cursul evului mediu, cele trei forme ale rentei feudale au coexistat în condițiile precumpănirii uneia dintre ele. La început a precumpănit renta în muncă, apoi cea în produse, iar apoi cea în bani.

Renta în muncă și renta în produse au predominat în condițiile înfloririi economiei naturale, în cadrul căreia curtea seniorială își satisfăcea necesitățile materiale prin produsele rezervei feudale, exploatată cu claca țăranilor dependenți și prin produsele gospodăriei țărănești, sub forma dijmei în natură. Renta în bani implica însă existența unui schimb de mărfuri și a unei circulații bănești mai dezvoltate, în condițiile cărora țăranul să poată realiza banii necesari plății rentei în bani.

Renta în muncă. Claca a predominat în perioada feudalismului timpuriu, în condițiile înfloririi economiei naturale și ale unei rezerve feudale întinse, a cărei exploatare necesita un mare număr de zile de clacă. Claca consta în efectuarea muncilor agricole: arat, semănat, secerat, cosit, a transportului și prelucrării produselor, a întreținerii și reparațiilor acareturilor de la curte, a morii, a heleșteielor etc.

În condițiile unei tehnici înapoiate și ale unei productivități scăzute a muncii, precum și ale unei rezerve întinse și ale unei populații dependente relativ puțin numeroase, în Europa de apus, în epoca carolingiană, în secolele VIII—X, claca era grea, fiind efectuată de țăran cu brațele sau cu carul și ridicîndu-se de obicei la 3—4 zile pe săptămînă. Oglindind existența unei clăci grele și de obicei nelimitată, în polipticul mănăstirii Saint Germain des

⁷ Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Buc., E.S.P.L.P., 1955, p. 736—765.

⁸ *Ibidem*, p. 755.

Près de lângă Paris se menționează frecvent obligația țaranului dependent de a efectua clacă cu mâinile sau cu carul „atît cît i se poruncește”⁹.

Efectuîndu-se pe rezerva feudală și într-un număr de zile de lucru distincte în timp și spațiu de munca depusă de țaran în și pentru gospodăria sa, „în forma muncii de clacă, supramunca este precis delimitată față de munca necesară”¹⁰.

Drept urmare, intensitatea muncii țaranului pe rezerva feudală era deosebit de cea din gospodăria sa, pe rezervă lucrînd fără interes, iar în gospodăria sa cu tragere de inimă. Arătîndu-și nemulțumirea de stăpîni feudali, călugării de la mănăstirea Marmoutier din Alsacia constatau în 1117 productivitatea redusă a muncii de clacă a țăranilor dependenți, plîngîndu-se de „lipsa de grijă și de folos, de încetineala și de lenea celor care o făceau”¹¹.

Renta în produse. Slabei productivității a muncii de clacă i s-au adăugat, începînd cu secolul al XI-lea, unele transformări care au dus treptat la convertirea rentei în muncă în rentă în produse. S-au îmbunătățit uneltele și metodele de muncă, iar în procesul colonizării interne, crescînd populația domeniului, rezerva feudală a fost împărțită în loturi de pămînt date țăranilor spre cultivare, transformări care au avut ca urmare reducerea volumului de muncă necesar exploatații rezervei feudale și deci treptata convertire a clăcii în dijme în natură.

Renta în natură, în condițiile economiei naturale predominante a domeniului, consta în redevențe, în proporții variabile, din toate produsele gospodăriei țărănești: cereale, de obicei a noua sau a zecea parte, fin, legume, vin, miere, lapte, ouă, păsări, porci și vite, uneori produse ale meșteșugurilor casnice, ca obiecte de lemn, țesături etc. Prin urmare, „această rentă în produse sub forma ei pură... presupune tot economie naturală, adică presupune că condițiile gospodăririi sînt produse în întregime sau cel puțin în cea mai mare parte chiar în gospodărie însăși, că sînt înlocuite și reproduse direct din chiar produsul brut al acesteia. Ea mai presupune imbinarea industriei casnice țărănești cu agricultura”¹². Convertirea rentei în muncă în rentă în produse a avut ca urmare în apusul Europei treptata scădere a clăcii. Dacă în secolele IX—X claca se ridică la cîteva zile pe săptămînă sau 100—150 zile pe an, în secolele XI—XIII, ea s-a redus treptat, ajungînd la cîteva săptămîni, iar apoi la cîteva zile pe an.

În sistemul predominării rentei în natură, țaranul dependent cedînd o parte din produsele gospodăriei sale feudalului, atît munca necesară, care da naștere produsului necesar, cît și supramunca, care da naștere plusprodusului, adică dijmei, se desfășurau pe lotul de muncă al țaranului, nefiînd despărțite, ca în cazul rentei în muncă, în timp și spațiu. De aceea „în cadrul acestei relații, producătorul direct dispune mai mult sau mai puțin de între-

⁹ Georges Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval* Paris, 1962, p. 287—288 (Documents).

¹⁰ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, Buc., Edit., politică, 1960, p. 260.

¹¹ Georges Duby, *op. cit.*, p. 429.

¹² Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, p. 748—749.

buințarea întregului lui timp de muncă, cu toate că, la fel ca și mai înainte, o parte din acesta, la început aproape toată partea lui excedentară, aparține în mod gratuit proprietarului funciar¹³. Dispunând de mai mult timp de lucru în gospodăria sa, efectuând munca nesupravegheat neconținut de vătaful feudalului, țăranul muncea cu o intensitate sporită, cu o productivitate superioară a muncii. De aceea trecerea de la predominarea rentei în muncă la cea a rentei în produse a însemnat un progres în activitatea agricolă.

Renta în produse a reprezentat totodată o formă de tranziție spre renta în bani, a cărei apariție și răspândire implicau condiții economice schimbate.

Renta în bani. Unele dări sporadice în bani apăruseră încă din epoca carolingiană, dar ele ocupau un loc cu totul redus în economia domenală. Apariția orașelor, a schimbului de mărfuri permanent între oraș și sat și intensificarea circulației bănești au dat posibilitate țăranilor, începând cu secolele XII—XIII, de a-și desface produsele gospodăriei lor la oraș și de a putea astfel plăti feudalilor renta în bani. Referindu-se la premisele economice ale apariției rentei în bani, Marx constată că „transformarea, la început sporadică, apoi pe scară mai mult sau mai puțin națională, a rentei în produse în rentă în bani presupune deja o dezvoltare mai însemnată a comerțului, a industriei orășenești și în genere a producției de mărfuri, prin urmare și a circulației bănești”¹⁴. Renta în bani reprezenta deci o „simplă formă transformată a rentei în produse”, pe care țăranul o plătește feudalului „sub forma plusprodusului transformat în bani”¹⁵.

Feudalii, ale căror nevoi bănești creșteau neconținut în secolele XII—XIII, au preferat convertirea rentei în muncă și îndeosebi a rentei în produse în rentă în bani, realizată de țăranii prin desfacerea produselor gospodăriei lor prin mijloace proprii, deoarece își asigurau astfel venituri bănești regulate, sub forma unui cens plătit la date fixe.

Renta în bani a devenit predominantă în secolele XIII—XV în Anglia, Țările de Jos, Franța, Italia nordică și centrală, Germania.

**Urmările evoluției
formelor rentei
feudale.**

Procesul de convertire a rentei în muncă în rentă în produse și în rentă în bani a avut însemnate urmări social-economice.

Reducerea sau chiar dispariția clăcii i-a creat țăranului dependent posibilitatea de a-și folosi mai bine timpul de muncă în gospodăria sa. Putința de a-și desface, după achitarea obligațiilor feudale, prisosurile gospodăriei la oraș i-a stimulat intensificarea muncii și inițiativa, în vederea obținerii unor surplusuri și a vinderii lor pe piață. Legătura cu piața și posibilitatea desfacerii prisosurilor au favorizat însă îndeosebi pe țăranii care posedau pământ mai mult, vite mai numeroase și unelte mai bune și care au început să folosească în gospodăria lor, temporar sau permanent, și forța de muncă

¹³ Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, p. 748.

¹⁴ *Ibidem*, p. 750.

¹⁵ *Ibidem*, p. 750, 755.

străină. Unii țărani mai înstăriți au început să arendeze și parcele de pământ seniorial.

Reducerea sau dispariția clăcii și deplasarea țăranului la piață pentru a-și desface produsele și a obține bani pentru cens au făcut tot mai lipsită de sens dependența personală a țăranului, creîndu-se astfel premisele eliberării din șerbie.

Convertirea rentei în muncă și în produse în rentă în bani, sub forma unui cens fix, în condițiile scăderii valorii banilor din secolele XIII—XV, a avut ca urmare devalorizarea acestuia, ducînd la scăderea veniturilor feudaliilor. De aceea, pentru a compensa devalorizarea censurilor fixe, feudaliile au început să practice tot mai intens sistemul arendării unor parcele de pământ pe termen scurt, stabilind cuantumul arenzii în funcție de evoluția prețurilor. Drept urmare, pe unele domenii, veniturile obținute din arenze întreceau valoarea censurilor fixe. În unele regiuni, ca în sudul Franței sau în centrul și sudul Italiei, arenda se percepea și în natură, reprezentînd uneori jumătate din recoltă, ca în cazul formei de arendă italiană, numită „mezzadria”.

Alte obligații feudale. Pentru a-și spori veniturile, feudaliile, ale căror nevoi bănești creșteau neconținut, au mărit sau au introdus noi obligații care, sub înfățișări și practici felurite, reprezentau, de fapt, tot forme ale rentei feudale. Ele erau percepute de feudal în calitate fie de proprietar funciar, fie de șef local, sub a cărui autoritate, derivată din privilegiul de imunitate, se găseau oamenii de pe domeniul său.

Feudaliile încasau dări, îndeosebi bănești, pentru folosirea de către țărani a unor bunuri de uz comun ca pădurea, izlazul, apele, uzurpate de seniori și incluse de obicei în cadrul rezervei senioriale. Ei impuneau populației numeroase obligații aducătoare de noi venituri, rezervîndu-și o serie de monopoli senioriale, ca: dreptul exclusiv de a ține moară, cuptor de pîine, teasc pentru struguri sau măslină, instalație de preparare a berei, cîrciumă, silind pe țărani de a le folosi în schimbul unor taxe. Seniorul exercita adesea și dreptul de prioritate în desfacerea propriilor produse sau în cumpărarea unor mărfuri de la negustorii care treceau prin domeniu, după care putea să-și vîndă produsele sau să cumpere mărfuri și populația domeniului.

Uzurpînd o serie de funcții publice, seniorul judeca, dădea sentințe și încasa amenzi, percepea taxe pentru trecerea mărfurilor pe moșia sa sau peste podurile de pe cursurile de apă de pe domeniu, impunea locuitorilor sarcini militare, mai ales de pază la castel, corvezi pentru construirea, repararea și întreținerea castelului, podurilor, drumurilor, obligația de a găzdui și a hrăni pe senior sau pe oamenii săi, ca pe niște slujbași, cînd treceau prin sate sau chiar de a plăti dări în bani în anumite cazuri excepționale de: construcții de castele, război, răscumpărarea seniorului prizonier etc. Aceste cereri de bani cu caracter extraordinar, numite în Franța „taille”, s-au transformat treptat, începînd cu secolele XI—XII, în dări bănești ordinare, permanente, plătite de toți locuitorii domeniului, constituind un important izvor de venituri feudale. Șerbii erau supuși la talie arbitrară; în schimb, țăranii care se

eliberau din șerbie obțineau dreptul de a avea o talie fixă, fiind astfel mai feriți de bunul plac al feudalului.

În afară de servituțile personale, la care erau supuși numai șerbii, și de obligațiile reale, îndeosebi variatele forme ale rentei feudale, pe care le datorau atât șerbii cât și țăranii dependenți liberi ca persoană sau eliberați de pe domenii, țăranii mai erau obligați la dări față de biserică și față de stat.

Bisericii îi plăteau zeciuiala bisericească. Statului feudal, pe măsura centralizării acestuia, țăranii erau obligați să-i plătească dări în bani, cunoscute în Franța sub numele de talie regală, cerute întâi ocazional, drept contribuții extraordinare, iar apoi, din secolul al XV-lea, percepute regulat, sub forma unor impozite permanente.

Eliberarea din șerbie. Treptata reducere și aproape dispariție în Europa apuseană a rentei în muncă, care implicase o strînsă dependență a țăranului față de feudal, „șerbia cu clacă”¹⁶ și trecerea la sistemul exploatării domeniului prin censivă sau prinarendă au făcut ca șerbia să nu mai fie necesară. Totodată, creșterea nevoii de bani a feudalilor, care îi împingea să accepte sau chiar să ceară răscumpărarea din șerbie a țăranilor, și legătura cu piața a țăranilor, care le oferea unele posibilități de a strînge bani sau de a se îndatora pentru a plăti răscumpărarea, au creat condițiile necesare pentru înfăptuirea eliberării din șerbie. În Europa de apus, procesul eliberării din șerbie s-a petrecut în secolele XIII—XV, avînd ca urmare transformarea celei mai mari părți a țăranimii în oameni liberi din punct de vedere juridic, dar dependenți încă economic pentru lotul de pămînt deținut de la feudal. Actele menționează că șerbii erau eliberați „de orice fel de servitute... în ceea ce privește persoana lor” (omnimodam servitutum... quantum ad personas suas). Așadar, prin eliberarea din șerbie, țăranul devenea om liber din punct de vedere juridic, fiind eliberat de servituțile personale, care constituiau caracteristica șerbiei; el avea de aici înainte posibilitatea de a se deplasa liber de pe un domeniu pe altul, de a se căsători și de a-și lăsa averea moștenire fără opreliște. Deoarece însă eliberarea din șerbie nu era însoțită și de o împrumietărire a țăranului, el continua a fi doar posesor al lotului de pămînt pe care îl deținea de la feudal, fiind obligat să plătească pentru tenura sa o rentă feudală, de obicei sub forma unui cens fix sau să ia pămîntul înarendă pe un anumit termen, rămînînd, deci, cu obligații feudale reale. Așadar, eliberarea din șerbie nu însemna încă lichidarea dependenței țăranului față de feudal pentru pămînt, relațiile feudale continuînd a persista sub o formă modificată. În Franța, țăranul eliberat purta numele de „vilain”, iar în Anglia de „copyholder” (deținător al unei copii de pe actul de eliberare din șerbie). Totodată, țăranul eliberat continua a fi încă supus jurisdicției senioriale.

Deoarece eliberarea din șerbie se făcea prin răscumpărare, puteau plăti sumele mari fixate de feudali îndeosebi țăranii mai înstăriți. Pentru a-și

¹⁶ Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, p. 744.

procura bani, feudații sileau adesea pe țărani să se răscumpere, eșalonându-le sumele de plată în câțiva ani sau să se împrumute la cămătari cu dobânzi mari; adeseori chiar feudalul considera suma de răscumpărare neplătită încă de țăran ca o datorie contractată de țăran față de feudal, percependu-i la ea dobânzi cămătărești. Eliberarea din șerbie a contribuit și mai mult la diferențierea țăranimii, unii dintre țărani izbutind, prin libertatea personală dobândită, să devină înstăriți, iar alții ajungând să sărăcească sau să se ruineze, ca urmare a datoriilor contractate cu ocazia „eliberării” și să fie siliți să se angajeze ca salariați agricoli pe domenii sau la consătenii lor mai avuți.

Viața și lupta antifeudală a țăranimii. Producția agricolă încă scăzută, recolta reprezentând de 4—5 ori semănătura, necesitatea de a opri deci anual pentru însămînțat 1/4—1/5 din recoltă, obligațiile feudale în muncă, natură și bani care înghițeau o bună parte din munca și produsul gospodăriei țărănești, dijma datorată bisericii, iar apoi impozitele către stat, toate la un loc făceau ca țăranului să-i rămână pentru consum și pentru vânzare în folosul propriu doar o parte din produsul muncii sale. În caz de epidemii, calamități naturale sau războaie, care erau frecvente, situația țăranului medieval se agrava amenințător. Înfățișând structura societății din vremea sa, Adalberon, episcop de Laon, descria în *Poemul către regele Robert*, alcătuit pe la sfârșitul secolului al X-lea, și situația grea a țăranimii dependente: „cealaltă stare este cea a șerbilor. Acești oameni asupriți nu dobîndesc nimic fără trudă. Șerbii procură tuturor hrana, veșmintele, căci nici un om liber nu poate trăi fără șerbi”¹⁷. Exploatarea și asuprirea țăranimii dependente de către feudali, biserică și stat au generat, de aceea, ca un fenomen obiectiv, lupta de clasă a țăranimii împotriva feudalității laice și ecleziastice, inclusiv a statului feudal și a bisericii, reprezentanți și apărători ai intereselor de clasă ale feudalității în ansamblul ei, luptă manifestată permanent, cu intensitate sporită și în forme variate.

Lupta de clasă a țăranimii împotriva exploatării feudale s-a desfășurat în evul mediu timpuriu și dezvoltat sub forme diverse — contestarea drepturilor feudale, refuzul de a îndeplini obligațiile feudale, fuga de pe domenii, acțiuni antif feudale violente individuale și colective. Cea mai înaltă formă a luptei de clasă a țăranimii în evul mediu a fost răscoala, care reprezintă o luptă colectivă fățișă și armată a țăranimii exploatare împotriva orînduirii feudale. Răscoalele țărănești au îmbrăcat forme de manifestare variate, în raport cu stadiul de dezvoltare a societății feudale și cu complexul condițiilor concret-istorice în care se desfășurau¹⁸.

Răscoalele țărănești au luat amploare spre sfârșitul perioadei feudalismului timpuriu, cînd, în linia mari, s-a încheiat procesul de aservire a țăranimii libere. Astfel, în anul 842, țărani din Saxonia s-au răscolit sub lozinca „Stellinga” — întoarcerea la datina veche, adică la rînduielele obștei libere, nume sub care este și cunoscută răscoala. Cronicarul contemporan Nithard

¹⁷ Robert Boutruche, *op. cit.*, pp. 371—372 (Documents).

¹⁸ Mihai Berza, *Răscoalele în evul mediu*, în „Studii”, 1958, nr. 4, pp. 79—80.

relatează că atunci s-a ridicat „o nenumărată mulțime“ de țărani liberi și dependenți, care „alungînd aproape cu totul pe stăpîni din țară, fiecare trăia potrivit datinei străbune, după legea pe care o voia“¹⁹. La 997 s-au răscolat țărani din Normandia, care, după cum povestește cronicarul Guillaume de Jumièges, au hotărît în adunările lor „să trăiască după voia lor pentru ca la folosirea atît a pădurilor cît și a apelor să se conducă potrivit legilor lor, înlăturînd opreliștea legii rînduite mai înainte“²⁰, adică desființînd „legea“ feudală și restabilind practicile comunitare ale obștilor țărănești libere. În 1024 s-au răscolat țărani din Bretania, iar în 1035, cei din Flandra.

În perioada feudalismului dezvoltat, răscoalele țărănești s-au intensificat, ca urmare a agravării exploatării stăpînitorilor feudali, a dijmelor și taxelor cerute de biserică și a impozitelor introduse de statul feudal. Țăranilor răscolăți li se alătura tot mai frecvent și sărăcimea orașelor. Astfel, la 1251 a avut loc în partea nordică și centrală a Franței „răscoala păstorașilor“, la care au participat țărani, păstori și sărăcime din orașe, iar în 1285 s-au ridicat țărani din Germania nord-vestică, sub conducerea lui Dietrich Sabot de Lemn.

În secolul al XIV-lea, mișcările țărănești s-au intensificat și și-au precizat programul lor antifeudal. În 1304—1307 s-au răscolat țărani din Alpii piemontezi sub conducerea lui Dolcino, iar în 1323—1328, țărani, pescarii și orașenii săraci din Flandra. În a doua jumătate a secolului, situația țărănimii din Franța și Anglia s-a agravat, datorită creșterii sarcinilor feudale și a impozitelor către stat, a prevederilor regulamentelor și statutelor privitoare la maximul de salariu al zilierilor agricoli, a efectelor Războiului de 100 de ani și ale ciumei. În Franța, discreditarea militară a nobilimii și criza politică a statului feudal după înfrîngerile de la Crécy (1346) și Poitiers (1356) au creat condiții favorabile pentru desfășurarea luptei antif feudale a țărănimii. Un izvor contemporan menționa că în preajma izbucnirii Jacqueriei „nu era nimeni care să îndrăznească să meargă la țară pentru a-și strînge veniturile sau alte bunuri“²¹. Cronicarul Jean Froissart relatează că în timpul „Jacqueriei“ din 1358 țărani răscolăți, conduși de Guillaume Kale, „ziceau că toți nobilii din regatul Franței, cavaleri și scutieri, făceau de rușine și trădau regatul și că ar fi foarte bine ca să-i nimicească pe toți. Și fiecare dintre ei spunea: «așa este! așa este! Blestemat să fie acela din vina căruia nu vor fi nimiciți toți nobilii»“²². Răscolății englezi, conduși de Watt Tyler, la rîndul lor, cereau în 1381 prin programul de la Mile End desființarea șerbiei, iar prin cel de la Smithfield, abrogarea legislației privitoare la maximul sa-

¹⁹ Nithardi, *Historiarum*, IV, 2, 4, 6, în *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, vol. I, Berlin, 1955, pp. 448, 454, 458.

²⁰ Willelmi Calculi Gemmeticensis, *Historiae northmannorum libri octo*, în J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*. Series latina, tom CXLIX, Paris, 1882, col. 823—824.

²¹ Jacques Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963, p. 95.

²² Jean Froissart, *Croniques*, cartea I, cap. LXV, în *Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge*, édition établie et annotée par Albert Pauphilet, textes nouveaux commentés par Edmond Pognon, Paris, 1952, p. 392.

lariilor zilierilor agricoli, confiscarea și împărțirea la țărani a pământului bisericii, restituirea pământurilor obștiilor țărănești și suprimarea privilegiilor senioriale.

În secolul al XV-lea au avut loc, de asemenea, o serie de puternice mișcări țărănești îndreptate împotriva nobilimii, a bisericii catolice și a statului feudal, ca „războiul țărănesc ceh” din 1419—1434, răscoalele țărănilor spanioli din Catalonia, conduse de Verntallat, în 1462—1472 și de Juan Pedro Sala, în 1484—1486, răscoala țărănilor germani din episcopatul de Würzburg, condusă de Hans Böhme, în 1476.

Înfrângerea mișcărilor țărănești se datorește desfășurării lor sub forma unor acțiuni locale, care a făcut, chiar și în timpul marilor răscoale, ca țărănimea să nu-și coordoneze și concentreze în suficientă măsură eforturile, alcătuirii unor programe care adesea priveau în trecut și nu în viitor, cerându-se frecvent restaurarea „vechilor libertăți” ale obștilor rurale, de asemenea, lipsei unor aliați puternici. Totodată, în secolele IX—XV, orînduirea feudală era în plină înflorire, nu era încă coaptă pentru a fi răsturnată, clasa feudaților și statul feudal fiind în măsură de a înfrînge prin forța armelor lupta antifeudală a maselor țărănești.

FEUDALII. RELAȚIILE VASALICE

**Feudul — bază
a relațiilor vasalice.**

În secolele IX—XI a avut loc în Europa apuseană generalizarea relațiilor vasalice, bazate pe concesiunea feudului. Beneficiul viager și condiționat de îndeplinirea serviciului militar s-a transformat treptat într-o posesiune ereditară, a cărei deținere implica un complex de obligații de natură vasalică, dar cu precădere tot militare. Totodată, pe măsura evoluției sale, beneficiul a început să fie numit feud, de la cuvîntul vechi german fehu-ôd, latinizat sub forma feodum sau feudum și avînd sensul de remunerare, răsplată. Transformarea beneficiului în feud s-a încheiat spre sfîrșitul secolului al XI-lea, un act flamand din 1087 dînd echivalența „beneficiu care este numit în graiul popular feud” (beneficium quod vulgo dicitur feudum)²³. În Germania, feudul se numea Lehn. Feudul consta de obicei dintr-o concesiune funciară, deși uneori era acordat ca feud un bun oarecare aducător de venit: o dregătorie, o vamă, o pensiune, un privilegiu oarecare.

Seniorul care acorda feudul păstra asupra lui un drept superior de proprietate sau de stăpînire (dominium eminens, jus eminens), iar vasalul avea asupra lui numai un drept de posesiune și de folosință (dominium utile, jus utile). Cum un senior putea deține de la un senior căruia îi era vasal un feud pe care îl putea acorda, la rîndul său, unui alt vasal, pe feud se suprapunea o succesiune de drepturi eminente și drepturi utile, care dădea proprietății sau stăpînirii funciare feudale un caracter condiționat și ierarhic.

²³ F.-L. Ganshoff, *Qu'est-ce que la féodalité?* Bruxelles, 1957, p. 145.

Drept urmare se formau și raporturi vasalice ierarhice, din treaptă în treaptă, de la senior la vasalul său imediat, care, la rîndul său, putea fi seniorul unui alt vasal. De aceea, oglindind aceste raporturi vasalice ierarhice, un dicton francez preciza că: „vasalul vasalului meu nu este vasalul meu“.

Potrivit principiului eredității feudului, fiul vasalului decedat putea intra în posesiunea feudului dacă plătea taxa de moștenire (relivium) și dacă îndeplinea aceleași obligații ca și părintele său. Dacă moștenitorul era minor, pentru îndeplinirea obligațiilor vasalice ale acestuia era pus pînă la majorat un tutore. Dacă moștenitorul feudului era fată, obligațiile vasalice le îndeplinea soțul său, în alegerea căruia se cerea și asentimentul seniorului. În cazul mai multor moștenitori, feudul era acordat unuia dintre fii, de obicei celui mai mare sau era divizat între comoștenitori. Dacă deținătorul feudului era cleric, cum clericii nu puteau presta slujbe militare, el era reprezentat de un laic. Totodată, feudul a început să fie transmis prin moștenire și pe linie colaterală, prin căsătorie sau chiar prin vînzare-cumpărare, cu încuviințarea seniorului. Feudul a început deci să se transforme treptat într-o proprietate ereditară, transmisibilă și divizibilă, dar grevată de o serie de opreliști și îndatoriri.

Contractul vasalic. Relațiile dintre senior și vasal, avînd la bază concesiunea feudului, erau perfectate prin contractul vasalic, la început verbal, iar din secolul al XII-lea scris și numit în Franța „aveu“. Contractul vasalic consta din trei acte, care, deși distincte, alcătuiau un întreg indisolubil.

Închinarea (commendatio) reprezenta cererea solemnă de a deveni sau de a fi confirmat vasal.

Omagiul (hommagium), însoțit de jurămîntul de credință (sacramentum fidelitatis), constituia elementul principal al contractului vasalic și se încheia cu un ceremonial deosebit, stabilit, în esență, încă de la mijlocul secolului al VIII-lea. Vasalul îngenunchea în fața seniorului și, cu mîinile în mîinile acestuia, îi jura credință. În 757, Tassillo, ducele Bavariei, îi jura credință lui Pepin cel Scurt, regele Galiei, „intrînd în vasalitate prin împreunarea mîinilor. A făcut jurăminte multe și nenumărate... și a făgăduit credință... după cum este dator să fie vasalul față de seniorii săi“²⁴. În secolul al XII-lea, ceremonialul s-a amplificat. În relatarea făcută de cronicarul Galbert de Bruges a omagiului depus în 1127 de vasalii contelui Flandrei, acesta întreba pe fiecare dintre ei „dacă vrea să devină pe de-a-ntregul omul său“; vasalul se închina seniorului cu mîinile în mîinile acestuia, se îmbrățișau și se sărutau, apoi vasalul jura credință seniorului, jurămînt întărit, prin intervenția bisericii, prin jurarea pe evanghelie sau pe moaște²⁵. Așadar, prin omagiu (hommagium), vasalul devenea omul (homo) seniorului său, de unde și denumirea de omagiu.

²⁴ *Annales regni francorum*, anul 757, în *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, vol. I, pp. 16—18 sau Robert Boutruche, *op. cit.*, p. 333 (Documents).

²⁵ Robert Boutruche, *op. cit.*, pp. 335—336 (Documents).

Investitura constituia introducerea vasalului în posesiunea feudului, seniorul înmînîndu-i, în chip simbolic, ca semn al dării în posesie, un spic, o ramură, un bulgăre de pămînt sau o lance.

Obligațiile reciproce ale seniorului și vasalului. Obligațiile vasalului față de senior erau bazate pe „credința“ (fidelitas) a vasalului față de senior. Ele erau considerate de către Hincmar, arhiepiscop de Reims, în 868, ca fiind în funcție de „întinderea și foloasele beneficiului“ (secundum quantitatem et qualitatem beneficii)²⁶. Mai tîrziu, în 1020, Fulbert, episcop de Chartres, arăta că obligațiile vasalului față de senior sînt negative, adică de a nu face nimic prin care seniorul ar putea fi prejudiciat material sau moral și pozitive, rezumate prin expresia „sfat și ajutor“ (consilium et auxilium)²⁷. „Sfatul“ însemna datoria vasalului de a sfătui pe senior îndeosebi cu prilejul consfăturilor militare și al deliberărilor de la tribunalul seniorial. „Ajutorul“ era militar, constînd în participarea vasalului, însoțit de oamenii săi, la războaiele seniorului, de obicei 30—40 de zile anual sau la paza castelului și bănesc, constînd în sprijinirea cu bani de către vasal a seniorului cînd acesta cădea prizonier, pleca în cruciadă, își arma cavaler fiul cel mare sau își mărita prima fiică.

În schimb, seniorul avea față de vasal obligația de a-i ocroti persoana, familia și bunurile.

Vasalitatea a creat o puternică legătură între seniori și vasali, și unii și alții membri ai clasei dominante, contribuind la întărirea feudalității atît față de amenințările din interior, îndeosebi față de lupta de clasă crescîndă a țărănimii, cît și față de primejdiile din exterior. Au existat însă și frecvente cazuri de neînțelegeri între seniori și vasali, de nerespectare sau călcare a prevederilor contractului vasalic. Cînd vasalul își călca credința față de senior, devenind „felon“, adică „hiclean“, sau cînd seniorul nu ocrotea sau deposeda pe vasal, avea loc ruperea contractului feudal (diffidatio, desaveu), urmată de confiscarea feudului de către senior în caz de vină a vasalului sau de păstrare a feudului de către vasal, fără obligații vasalice, în caz de vină a seniorului.

Pluralitatea omagiilor. Ereditatea și transmisibilitatea feudului au avut ca urmare formarea, încă de la sfîrșitul secolului al IX-lea, a unor vasali avînd fiecare doi sau mai mulți seniori, situație care s-a generalizat în secolele XII—XIII. Pentru a se stabili o ierarhie între seniorii aceluiasi vasal, s-a imaginat sistemul instituirii unor omagii diferențiate: omagiu ligiu (hommagium ligium), adică principal, absolut, necondiționat și omagiu plan (hommagium planum), adică secundar, relativ, condiționat. În funcție de prestarea omagiului ligiu sau plan și seniorul sau feudul respectiv deveneau ligiu sau plan.

În aceste condiții, în caz de conflict între seniorii aceluiasi vasal, acesta putea lupta legal alături de seniorul său ligiu împotriva seniorului său plan,

²⁶ F.-L. Ganshoff, *op. cit.*, pp. 73—74.

²⁷ Robert Boutruche, *op. cit.*, pp. 369—371 (Documents).

fără a fi învinuit de „felonie“, ceea ce oglindea criza și paradoxul vasalității.

Minată în interior, vasalitatea a intrat în declin începând cu secolul al XIII-lea, dar s-a destrămat numai pe măsura centralizării statului, în secolele XIV-XV, în urma căreia legăturile vasalice între membrii clasei dominante au fost înlocuite cu supunerea directă față de monarh.

Stările societății medievale. Ierarhia feudală. Feudalul posesor de feud era un membru al clasei dominante, care trăia din renta feudală percepută de la țărani săi dependenți și presta o slujbă militară călare sau o altă slujbă dregătorească. Situația lui social-economică și militară privilegiată, bazată pe posesiunea feudului, a fost consacrată prin apartenența sa la instituția cavaleriei și la starea nobilimii, care a contribuit și mai mult la separarea sa de restul populației nepriviligiata.

Instituția cavaleriei, născută din posesiunea feudului și din prestarea slujbei militare călare și patronată de biserică, avea menirea să facă din cavaleri slujitori devotați ai orînduirii feudale și ai bisericii. Ea s-a format în apusul Europei în secolele X—XI și includea în rîndurile sale, în ansamblu, pe toți membrii clasei feudale laice care aveau posibilitatea de a presta serviciul militar călare, procurîndu-și calul și echipamentul costisitor necesar. Pentru a se deprinde cu viața la castel și cu mînuirea armelor, viitorul cavaler slujea un număr de ani ca paj, iar apoi ca scutier. Intrarea în rîndul cavalerilor se făcea la vîrsta majoratului, cu un ceremonial deosebit. În rîndurile cavalerilor intrau însă, mai ales în Anglia, și oameni cu stare, de obicei din rîndurile orașenilor și uneori și ale țăranilor liberi inavuțiți, al căror venit anual trecea de 20 lire sterline. Uneori, titlul de cavaler se putea și cumpăra.

În secolele XI—XII, feudaliu laici deveniți cavaleri s-au constituit în starea socială privilegiată a nobilimii, avînd o serie de drepturi și datorii transmisibile ereditar, ca scutire de impozite, posturi de conducere în armată și dregătorii, situație juridică specială, titluri onorifice, obligația de a presta slujbă militară sau dregătorească etc. Totodată, în raport cu întinderea posesiunilor feudale și cu însemnătatea slujbelor militare sau dregătorești deținute în statul feudal, nobilimea s-a constituit într-o ierarhie feudală nobiliară definitivată în secolele XII—XIII, care avea în frunte pe rege, iar apoi pe duci, marchizi, conți, viconți, baroni, castelani și cavaleri. Astfel, „ierarhia este forma ideală a feudalității“²⁸.

Paralel cu starea nobilimii, s-a constituit, din feudalitatea bisericească, starea clerului, restul societății, masele muncitoare de la sate și orașe, formînd „starea a treia“. Astfel s-au format, în secolele XI—XII, cele trei stări ale societății medievale: „cei ce se roagă“ (clerul), „cei ce luptă“ (nobilii) și „cei ce lucrează“ (starea a treia).

²⁸ Karl Marx—Friedrich Engels, *Ideologia germană*. În Karl Marx—Friedrich Engels, *Opere*, vol. 3, Buc., Edit. politică, 1958, p. 170.

Viața feudalilor

În secolele IX—XIII, centrul vieții feudalilor îl constituia castelul de pe domeniu. Reședință rurală, castelul era construit în epoca carolingiană din lemn, iar din secolul al XI-lea din piatră. Construcție cu precădere militară, castelul era ridicat pentru a înfrunta răscoalele țărănești, atacurile seniorilor vecini sau invaziile străine. Adesea, castelele erau adăvurate cuiburi de cavaleri briganzi. De pe creasta zidurilor lor, seniorii înfruntau uneori chiar oștile regalității slăbite din secolele X—XII. O cronică hagiografică, *Viața Sf. Ioan din Théroouanne*, arată că nobilii își clădeau castele „pentru ca acești oameni întotdeauna gata de certuri și măceluri să se adăpostească de dușmani, să izbândească asupra celor deopotrivă cu ei, să asuprească pe cei slabi”²⁹. Construit pentru nevoi cu precădere militare, castelul era impropriu pentru locuit; prin ferestrele înguste, tăiate în zidurile groase de piatră, lumina pătrundea cu greu, vetrele din săli nu aveau horn, pereții erau acoperiți cu blănuri de animale sau cu trofee de război și vînătoare, mobila de lemn era cioplită grosolan.

Șezînd, cu excepția Italiei nordice și centrale și a sudului Franței, aproape exclusiv în mediul rural, feudații aveau ca principale ocupații, în condițiile fărîmăturii feudale din secolele X—XIII, războaiele particulare, vînătoarea și petrecerile cavaleresti, îndeosebi sub forma turnirelor. Războaiele feudale cu caracter local se duceau pentru acaparare de domenii și castele și pentru obținerea de răscumpărări de la cavalerii luați prizonieri. Luptelor între cetele cu efectiv redus ale cavalerilor rivali se adăugau prădarea reciprocă a domeniilor, pustiirea satelor și luarea în captivitate a țăranilor, astfel încît de pe urma războaielor feudale sufereau, întîi de toate, supușii celor învîrjbiți. Unii cavaleri briganzi prădau adesea la drumul mare pe drumeți și negustori pentru a-i jefui sau pentru a le cere răscumpărarea din captivitate. Frecvent, ținta atacurilor lor o alcătuiau averile bisericilor. Biserica, care nu avea mijloacele militare de a se opune acestor dezordini, s-a făcut ecoul dorinței de pace și liniște a imensei majorități a populației inițiînd o serie de măsuri. Ea a instituit „armistițiul lui Dumnezeu”, în timpul căruia, de miercuri seara pînă luni dimineața, nu erau îngăduite luptele. Sinoadele bisericesti, ca acela de la Charroux (989), au căutat să impună feudalilor luarea unor angajamente de a nu tulbura pacea, întărite prin jurămînt. Atari angajamente, prin prevederile lor, oglindesc limpede grozăviile războaielor și prădăciunilor feudale; nobilul jura: „nu voi pătrunde prin violență în biserică..., nu voi prinde nici pe țăran, nici pe țărance, nici pe negustori, nu le voi lua banii și nici nu-i voi sili să se răscumpe..., nu voi dărîma și nici nu voi aprinde casele, nu voi deștrădăcina și nici nu voi culege viile...” Dar „armistițiul lui Dumnezeu” sau angajamentele seniorilor rămîneau literă moartă atîta vreme cît nu exista o autoritate puternică care să asigure respectarea lor. Încercarea episcopului de Bourges de a curma dezordinile feudale prin organizarea unei miliții populare s-a sfîrșit prin înfrîngerea ei de către oștile senioriale locale, incomparabil mai bine înarmate și exercitate, în 1038. Anarhia feudală, manifestare legică

²⁹ Marc Bloch, *La société féodale*, vol. II, Paris, 1949, p. 28.

a fărîmîţării feudale, a fost stăvilită şi lichidată treptat, numai ca urmare a procesului de centralizare a statului în Franţa, Anglia şi Spania, în cursul secolelor XII—XV.

Cînd nu purtau războaie interne sau externe, feudaalii luau parte la turnire, întreceri cavaleresti menite a le menţine pregătirea de luptă şi totodată prilej de cîştig pentru cavalerii victorioşi, care primeau sume însemnate de răscumpărare de la adversarii învinşi.

Vînătoarea ocupa şi ea un loc însemnat nu numai ca divertisment, ci şi în vederea procurării vînatului, apreciat în chip deosebit la ospeţele nobiliare sau a stîrpirii animalelor dăunătoare.

Războiului, turnirelor şi vînătorii li se adăugau atribuţiunile senioriale de şef local, pe care seniorul le exercita fie direct, fie prin oamenii săi.

La petrecerile şi ospeţele cavaleresti din secolele XI—XIII poposeau adesea trubaduri (în sudul Franţei), truveri (în nordul Franţei), Minnesăngeri (în Germania), care cîntau sau recitau poeme epice şi poezii lirice sau jongleri şi dăntuitori. Din secolele XII—XIII, îndeosebi în Italia de nord şi în Franţa de sud, în felul de viaţă al feudalilor au început treptat să intervină unele schimbări, ca urmare a reducerii anarhiei feudale, a influenţei vieţii orăşeneşti şi a progresului culturii. Unii cavaleri se stabileau în oraşe sau la curţile regale, îşi clădeau castele mai confortabile, se îmbrăcau mai elegant, adoptau o atitudine curtenitoare faţă de femeie, exprimată şi prin răspîndirea literaturii de curtenie. Curtenia nu a izbutit să schimbe însă radical felul de viaţă al feudalilor, ea rămînînd „o oază de poezie în deşertul moral al barbariei”³⁰.

BIBLIOGRAFIE

- Karl Marx. *Capitalul*. Vol. III, partea a II-a, Buc., E.S.P.L.P., 1955, pp. 736—765.
- V. I. Lenin. *Opere complete*. Vol. 3, Buc., Edit. politică, 1963, pp. 179—181.
- Mihai Berza. *Răscoalele în evul mediu*. În „Studii”, 1958, nr. 4., pp. 79—94.
- Marc Bloch. *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Vol. I—II, Paris, 1955—1956.
- Idem. *Seigneurie française et manoir anglais*. Paris, 1960.
- Idem. *La société féodale*. Paris, 1949. Vol. I: *La formation des liens de dépendance*. Vol. II: *Les classes et le gouvernement des hommes*. Bibliografie, I, pp. 429—456; II, pp. 261—274.
- Robert Boutruche. *Seigneurie et féodalité*. Tome I: *Le premier âge. Les liens d'homme à homme*. Paris, 1959. Bibliografie, pp. 381—407.
- Claude Cahen. *Le régime féodal de l'Italie normande*. Paris, 1940.
- Joseph Calmette. *La société féodale*. Paris, 1927.
- Le domaine*. Wetteren, 1949.
- Recueil de la société Jean Bodin, IV.
- Georges Duby. *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*. Paris, 1962. Bibliografie, p. 13—52.
- Jacques Ellul, *Histoire des institutions de l'époque franque à la révolution*. Paris, 1962, p. 67—246.
- Gina Fasoli. *Introduzione allo studio del feudalesimo italiano*. Bologna, 1959.

³⁰ Joseph Calmette, *La société féodale*, Paris, 1927, p. 153.

- François-Louis Ganshoff. *Qu'est-ce que la féodalité?* Bruxelles, 1957, Bibliografie, p. 219—228.
- Leopold Genicot. *Le XIIIe siècle européen*. Paris, 1968.
- R. Grand. *L'agriculture au Moyen-Âge de la fin de l'empire romain au XVIe siècle*. Paris, 1950.
- Jacques Heers. *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*. Paris, 1963.
- Evguéni Kosminski, *L'évolution des formes de la rente féodale en Angleterre du XIe au XVe siècle*. În „Recherches internationales à la lumière du marxisme. Le féodalisme”. No. 37, mai-juin, 1963, pp. 67—92.
- Jacques Le Goff et Ruggiero Romano. *Paysages et peuplement rural en Europe après le XIe siècle*. În XII Congrès International des Sciences Historiques. Rapports, III. Wien, 1965, pp. 19—37.
- Les liens de vassalité et les immunités* Bruxelles, 1936.
- Recueil de la Société Jean Bodin, I.
- Ferdinand Lot et Robert Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen-Âge*. Tom. I: *Institutions seigneuriales*. Paris, 1957.
- Michel Mollat, Paul Johansen, Michael Postan, Armando Saporì, Charles Verlinden. *L'économie européenne aux deux derniers siècles du Moyen Âge*. În *Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*. Volume III: *Storia del Medio Evo*. Firenze, 1955, pp. 671—698.
- Francisc Pall. *Structura socială a Franței după tratatul de drept feudal al lui Beaumanoir*. În „Studii și cercetări de istorie”, Acad. R.P.R., Filiala Cluj, ianuarie-decembrie 1956, tom. VII, nr. 1—4, pp. 45—66 sau *La structure sociale de la France d'après le traité de droit féodal de Beaumanoir*. În „Nouvelles études d'histoire”, II. București, 1960, pp. 181—205.
- Ch.-E. Perrin. *Le servage en France et en Allemagne au Moyen-Âge*. În: „Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche”. Volume III: *Storia del Medioevo*, pp. 213—245.
- B. F. Porșnev. *Studii de economie politică a feudalismului*. București, 1957.
- Henri Sée. *Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen-Âge*. Paris, 1901.
- Le servage*. Bruxelles, 1937.
- Recueil de la Société Jean Bodin, II.
- La tenure*. Bruxelles, 1938.
- Recueil de la société Jean Bodin, III.
- Léo Verriest. *Institutions médiévales*. Tome I, Mons et Frameries. 1946.